

УДК 159.942

Воронюк Ірина В'ячеславівна, докторант НПУ імені М.П. Драгоманова

e-mail: v.irinav@mail.ru

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ РОЛЬ У КРЕАТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З УЧНЯМИ

Анотація

Емоції і почуття є адаптивними пристосувальними реакціями тілесного і психічного на базові біологічні (переважно емоції) та соціальні ситуації (переважно почуття). Стимули зміни емоційно-чуттєвого стану більшою мірою акумульовані на генетичному рівні, але й можуть утворюватися внаслідок багаторазового повторення певних класів проблемних ситуацій. Відповідно до психічних механізмів, запам'ятання і збереження інформації відбувається прямо пропорційно її емоційності. Тому виклик учителем переживань в учнях є вагомим інструментальним засобом досягнення навчально-виховних цілей. Відповідно, важливим є розширення знань педагогів про емоційно-чуттєві процеси, їх закономірності та механізми. Конфігурація і зміст емоційно-чуттєвих переживань має істотні гендерні відмінності, що призводить до недієвих окремих педагогічних впливів на представників різних статей.

Ключові слова: емоції, почуття, латентні конструкти емоційно-чуттєвої сфери, факторний аналіз, фактор гендера, старшокласники, інтеракції, творча взаємодія.

Воронюк Ірина Вячеславовна, докторант НПУ имени М.П. Драгоманова

ГЕНДЕРНЫЕ ОТЛИЧИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ И ИХ РОЛЬ В КРЕАТИВНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ УЧИТЕЛЯ С УЧАЩИМИСЯ

Аннотация

Эмоции и чувства являются адаптивными приспособительными реакциями телесного и психического на базовые биологические (главным образом эмоции) и социальные ситуации (предпочтительно чувства). Стимулы изменений эмоционально-чувственного состояния в большей мере аккумулированы на генетическом уровне, но могут быть образованы в результате многократных повторений определённых классов проблемных ситуаций. Соответственно психическим механизмам, запоминание сохранившейся информации происходит прямо пропорционально её эмоциональности. Поэтому, вызов учителем переживаний у учеников является весомым инструментальным способом достижения учебно-воспитательных целей. Таким образом, важно расширение знаний педагогов об эмоционально-чувственных процессах, их закономерностях и

механізмах. Конфігурація і содержание емоціонально-чуттєвих переживаній має суттєві гендерні відмінності, що призводить до неефективності окремих педагогічних впливів на представителів різних статей.

Ключові слова: емоції, чутства, латентні конструкти емоціонально-чуттєвої сфери, факторний аналіз, фактор гендера, старшокласники, взаємодії, творче взаємодія

Voroniuk Irina V., Doctoral candidate M.P.Dragomanov National Pedagogic University

GENDER VARIANCES IN THE SPHERE OF EMOTIONS AND THERE ROLE ON THE CREATIVE INTERACTION BETWEEN THE TEACHER AND PUPILS

Summary

Emotions and feelings are adaptive responses of the somatic and mental on basic biological (mainly emotions) and social situations (preferably feelings). Stimuli for changes in the emotional-sensual state are mostly accumulated on the genetic level, but they also can be formed as a result of multiple recurrence of certain classes of problem situations. According to mental mechanisms, memorizing of the retained information occurs in direct proportion to its emotionality. Therefore, causing affects in students, the teacher has a powerful tool for achievement of teaching and educational goals. Thus, development of teachers' knowledge about emotional-sensual processes, their regularities and mechanisms is important. The layout and content of emotional-sensual affects have significant gender-related differences, which result in sometimes inefficient pedagogical influences on representatives of different sexes.

Keywords: *emotions, feelings, latent constructs of emotional-sensual sphere, factor analysis, gender factor, high school students, interaction, creative interaction.*

Однією із важливих складових ефективності педагогічного впливу є емоційно-чуттєвий стан учнів та його зміни при сприйнятті інформації, виконанні навчальних завдань і в ході подій та процесів, що мають виховну спрямованість. У ході емпіричного дослідження проблеми підвищення креативності взаємодій педагогів з учнями нами було виявлено, що поточний стан учнів, у певному розумінні, спричиняє чуттєвий емоційний опір педагогічному впливу вчителя у формі динамічно виникаючих протиріч.

Емоційно-чуттєві стани у групі учнів частково взаємозалежні, й, одночасно, наявна певна особистісна зумовленість емоційно-чуттєвих станів. Поточний стан учнів також суттєво зумовлений особистісною життєвою ситуацією й конфігурацією індивідуальних проблем. Педагог має вирішувати складну психологічну і методичну проблему керування емоційно-чуттєвим станом учнів, уміти послабити попередні й ініціювати необхідний, при наявності у більшості учнів, стан, що є важливим компонентом педагогічної майстерності.

Аспект дослідження проблеми креативної взаємодії учителів і учнів, охоплений у межах даної статті, можна визначити як емпіричне виявлення типових станів старшокласників, а також, їх відносної частотності. Динаміка емоційно-чуттєвої сфери – це «міграція» між типовими емоційно-чуттєвими станами. В окремих учнів відбувається «застрівання» в окремих станах, в інших – емоційні стани занадто швидко мінливі. Але у більшості учнів викликані стани, достатні для здійснення на їх фоні педагогічного впливу.

Таким чином, завдання дослідження полягало у виявленні ієрархії (за частотністю) емоційно-чуттєвих станів старшокласників, знання яких, у тому числі й гендерно зумовлених відмінностей, може виступити основою прийняття вчителем рішення щодо впливу на стан учнів відповідно ситуативній необхідності.

У дослідженні приймали участь 135 осіб (81 особа жіночої статі і 54 особи чоловічої статі). Логіка дослідження полягала у виявленні груп емоцій і почуттів у старшокласників, які можна розглядати, як відносно стійкі інтегративні переживання, у керуванні якими і полягає задача вчителя, як способу підвищення креативності педагогічного впливу.

Дослідження емоцій і почуттів є надскладною задачею. Предметом спеціального вивчення вони виступили в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених (В.Бехтерев, Х.Валлон, Н.Грот, Б.Додонов, Т.Єгоров, Р.Жане, Г.Костюк, Г.Ланге, Н.Левітов, І.Павлов, М.Прадін Т.Рібо, С.Рубінштейн, І.Сеченов, П.Симонов, Б.Теплов, К.Ушинский, Г.Фортунатов, П.Якобсон та інші.) [4], [5], [6], [10]. Емоції і почуття є повною протилежністю принципу об'єктивності загальнонаукової парадигми, низька частотність емоційно-чуттєвих станів обмежує можливості статистичних засобів при їх вивченні. Вони мають властивість зникати у момент спроби їх аналізувати самою людиною, що пов'язане з активацією зон контролю в мозку, які автоматично знижують активність зон емоцій і почуттів.

Емоції і почуття – мінливі стани, що відображуються на тілесному рівні зміною балансу гормонів і на нейрофізіологічному рівні у формі активації різних сполучень

груп ділянок мозку, що повністю недоступне для контролю збоку вчителя біохімічними засобами контролю чи інструментами нейрофізіології. Але з певною ймовірністю точності емоційно-чуттєві стани учнів відображуються у невербальному потоці, обмежувачем якого є соціальна ситуація навчання у школі, статусне співвідношення вчителя і учня, а також велика кількість учнів, що частково викривляє стани і переживання через взаємне наслідування ними зовнішньої поведінки.

Для вивчення латентних конструктів емоційно-чуттєвої сфери, які зумовлюють активацію різних сполучень базових емоцій і почуттів, нами було побудовано перелік переживань, станів, емоцій і почуттів із 101 пункту (за Б.Додоновим) з додаванням назв базових емоцій і почуттів. Учня надавалася інструкція: «Оцініть за стобальною шкалою, наскільки часто ви переживали відчуття і стани, вказані у списку». Оцінки було зведено у загальний масив для варіаційного, кореляційного і факторного аналізу.

У таблиці 1 у порядку зменшення середньої оцінки учнями обох статей наведено найбільші й найменші середні оцінки індикаторів контрольного переліку.

Таблиця 1.

Переживання старшокласниками емоцій і почуттів (разом обох статей)

№ п/п	Емоції і почуття	Хср.	Σ
1.	Радість	82,6	23,0
2.	Праксична емоція (1) – бажання досягти успіху у роботі	78,3	25,1
3.	Інтерес	75,8	20,3
4.	Гумористичність	74,2	25,5
5.	Гедоністична емоція (5) – прочуття веселості	73,8	25,3
6.	Щастя	73,8	28,8
7.	Праксична емоція (6) – приємне задоволення, що діло зроблене, що день пройшов не дарма	72,9	27,1
8.	Гедоністична емоція (2) – насолода приємними фізичними відчуттями від їжі, тепла, сонця й ін.	72,5	27,4
9.	Альтруїстична емоція (2) – бажання приносити іншим людям радість і щастя	72,1	26,5
10.	Комунікативна емоція (6) – бажання заслужити схвалення від близьких і шановних людей	70,6	29,1

11.	Праксична емоція (4) – любовання результатами власної праці, його продуктами	70,2	26,8
12.	Комунікативна емоція (4) – почуття вдячності, подяки	70,2	23,1
13.	Комунікативна емоція (2) – почуття поваги до будь-кого	69,9	25,7
14.	Втіха	69,6	26,5
15.	Комунікативна емоція (3) – почуття симпатії, прихильності	69,6	24,0
16.	Комунікативна емоція (1) – бажання спілкуватися, ділитися думками, переживаннями, знайти їм відгук	69,2	27,6
17.	Любов	68,2	28,9
18.	Естетична емоція (3) – насолода красою чогось або когось	67,7	26,8
...
101.	Презирство	24,6	27,3

Хср.=54,9 σ =12,77

Соціальна ситуація захисту з боку життєвих проблем батьками, відносно малий тиск міжособистісних проблем, а також фактор «соціальної бажаності» призвели до переважання в старшокласників серед максимальних частот переживань позитивних станів, а серед низькочастотних – негативних.

Змістовний аналіз максимумів виявив кілька груп емоційно-чуттєвих переживань відповідно до теоретичних основ класифікації: 1) *гедоністичні*: радість, веселість, щастя, втіхи, насолода приємними фізичними відчуттями, насолода красою (частково, естетичне переживання); 2) *праксичні*: бажання досягти успіху, приємне задоволення завершення дії, любовання результатом праці; 3) *комунікативні*: бажання заслужити схвалення; почуття вдячності; почуття поваги до інших; почуття симпатії, прихильності, любові; бажання спілкуватись, ділитися думками, переживаннями, знайти їм відгук; 4) *гностичні*: інтерес, радість відкриття істини, гумор; 5) *альтруїстичні*: бажання приносити іншим людям радість і щастя.

Таким чином, учні обох статей за високочастотними оцінками перебувають у стані позитивного піднесення, радості, генерують і розповсюджують даний стан та визначають як головний мотиватор діяльності і функціонування.

Факторний аналіз масиву частот переживань учнями обох статей емоцій і почуттів виявив наступне:

Перший фактор – «Позитивне переживання прив'язаності до особистості вищо-

го рівня розвитку, статусу, можливостей» (8,1% загальної дисперсії). Проекції: почуття поваги, вдячності, симпатії, прихильності, любові, обожнювання (емоційний аспект прив'язаності); спілкування, співпереживання, надійність, сприяння, заступництво (аргументація прив'язаності). Отже, це конструкт «захищеності і безпеки», реалізований через «прив'язаність» до впливової, високостатусної особистості з можливостями, які перевершують можливості старшокласників (найбільш ймовірно, це вчителі і батьки).

Другий фактор – *«Інтенсивне переживання інтуїтивного осягнення новизни, сутності явища та досягнення повного його раціонального розуміння»* (6,6%) незалежно від позитивності чи негативності об'єкту уваги. Зі складу проєкцій видно, що, з більшою ймовірністю, цей стан викликають зловісно-таємничі значущі об'єкти, які спочатку викликають тривожне напруження, потім інтуїтивний стрибок до розуміння й подальшу емоційну розрядку – сплеск радості. Одним з різновидів переживання коливання маятника у негативні, а потім у позитивні почуття є переживання під впливом новизни стану страху, що лякає, і миттєве розпізнання безпечності ситуації – усвідомлення ілюзорності страшного викликає радість.

Отже, психологічним механізмом цього конструкту є коливання «маятника» позитивності і негативності, що викликає емоційне потрясіння, гостроту переживання життя, здатність його цінити, що суб'єктивно підіймає особистість над рутинним потоком життя.

Третій фактор – *«Негативне переживання невідповідності соціальним і міжособистісним стандартам і очікуванням»* (6,3%). Проекції: сором, страждання, сум'яття, провина, горе, страх, каяття, депресія. В умовах школи виклик різних ступенів такого переживання в учнів є повсякденним явищем, як наслідок багаторічного оцінювання. Присутність інших учнів (спостерігачів) істотно посилює дане переживання. Неконтрольоване крайнє переживання може стати причиною суїциду. Низькі і середні інтенсивності – типовий мотиватор особистісного розвитку і саморозвитку, тому дане переживання є важливим інструментальним засобом впливу педагогів на учнів і має вивчатися в аспекті «дозування» інтенсивності переживань і асоціювання з педагогічними вимогами.

Четвертий фактор – *«Гедоністична насолода фізичними відчуттями, їх згадуванням, веселості бездумного збудження»* (5,2%) внаслідок «комфарту», «безклопіння», «безтурботності», «солодкої лінії», «почуття близької людини», «розслаблення після напруження». Отже, це конструкт повного переключення свідомості на кінестетичний канал сприйняття інформації. Очікування такого переживання нерідко виступає мотивом ініціювання напруження в окремих методах впливу.

П'ятий фактор – «Емоційно-агресивний вплив через переживання іншої людини, як невідповідної соціальним чи особистим стандартам» (5,1%). Проекції: незадоволення, гнів, глузування, напруга, образа, відраза, тривожність, ворожість. Отже, це особистісний негативно оцінений конструкт «зміни іншої людини для наближення до власної моделі поведінки». Такому переживанню характерна зверхність і домінантність. Воно є типовим інструментальним засобом встановлення міжособистісної ієрархії в молоді й нерідко використовується як стильовий супровід аргументованого переконання.

Статистичний метод факторного аналізу (В.Бытынас, Е.Браверман, В.Мельников, М.Мучник, Я.Окунь, Г.Харман, Л.Ямпольський) [1], [2], [7], [8], [9] в результаті обробки первісної інформації упорядковує латентні компоненти за вагою, тому перелічені далі назви факторів необхідно трактувати як окремі частоти емоцій і почуттів з поступовим зниженням ймовірності їх появи в ході взаємодій. Друга важлива особливість процедури факторизації – виявлення взаємно незалежних векторів. Іншими словами, наведені далі назви факторів є дійсними альтернативами серед станів особистості в учнів.

Навіть за відсутності психологічного аналізу і коментарів наведений перелік назв з шостої і далі компонент має конструктивний потенціал для аналізу: «Радість, викликана гумором: радість, щастя, втіха (стан); гумор, комічне (чинник); заспокоєння, самоповага (наслідок переживання інтелектуального стрибка при сприйнятті гумористичного)»; «Захист почуття особистої важливості і самолюбство: приємне лоскотання самолюбства; почуття переваги, гордості; почуття скривдженого самолюбства і бажання взяти реванш; потреба в славі, самоствердженні»; «Переживання розслаблення після завершення діяльності: приємна втома, любовання і насолода результатом»; «Спортивна злість»; «Естетичне почуття чутливої зворушеності: почуття душевної м'якості, зворушеності, поетично-споглядальний стан, хвилюючий драматизм, ліричне переживання, почуття витонченого, граційного»; «Романтичне прагнення незвичайного, невідомого, таємничого, позитивного»; «Прагнення і радість отримання, накопичення і володіння речами: прагнення збільшення накопичень, купівля, колекціонування, почуття витонченого (естетичний мотив), ворожість, гнів (ознаки «утримуючого» типу особистості з нестерпним бажанням мати щось, ворожістю до тих, хто володіє, гнівним захистом речей)»; «Збуджене, витончене, іронічне презирство: страждання, трагедія, почуття комічного, інтерес, – є вказівками витоків і розуміння стану «жертви» іронії, як і від'ємні проекції: страх, величне, ясність думки, напруга, близьке, змобілізованість, фізична і розумова насолода»; «Почуття напруження від роботи через бажання успіху: бажання досягти успіху, хвилювання, страх, інтерес, любовання результатами власної праці»; «Вік»; «Збудження: депресія, провина, хвилювання, насолода, почуття переваги;

від'ємні: самоповага, тривожність, мобілізація сил».

Найбільші коефіцієнти спільності (рос. общности) таких показників виявлено у: прагненні незвичайного, невідомого, драматичного (0,866); споглядально-поетичний стан (0,802); почутті хвилюючого драматизму (0,781), почутті величного і високого (0,785); насолоді приємними фізичними відчуттями (0,788); вдячності, подяки, радості накопичень (0,779); мобілізації фізичних сил (0,769); щасті (0,769); соромі (0,768). Отже, фактори значною мірою насичені даними почуттями.

Фактор гендера викликав незначні перестановки у моделі пріоритетності переживань учнів жіночої статі (табл. 2).

Таблиця 2.

Переживання старшокласницями основних емоцій і почуттів

№ п/п	Емоції і почуття	Хср.
1.	Радість	84,6
2.	Прагматична емоція (1) – бажання досягти успіху у роботі	79,4
3.	Альтруїстична емоція (2) – бажання приносити іншим людям радість і щастя	78,5
4.	Щастя	78,1
5.	Комунікативна емоція (6) – бажання заслужити схвалення від близьких і шановних людей	77,0
6.	Інтерес	76,8
7.	Гедоністична емоція (5) – прочуття веселості	75,4
8.	Комунікативна емоція (1) – бажання спілкуватися, ділитися думками, переживаннями, знайти їм відгук	74,9
9.	Комунікативна емоція (3) – почуття симпатії, прихильності	74,6
10.	Гумористичність	74,3
11.	Прагматична емоція (6) – приємне задоволення, що діло зроблене, що день пройшов не дарма	74,2
12.	Комунікативна емоція (2) – почуття поваги до будь-кого	73,3
13.	Альтруїстична емоція (3) – почуття занепокоєння за долю когось, турбота про нього	73,2
14.	Любов	72,5
15.	Втіха	72,3
16.	Гедоністична емоція (2) – насолода приємними фізичними відчуттями від їжі, тепла, сонця та ін..	72,0

17.	Праксична емоція (4) – любовання результатами власної праці, його продуктами	71,9
18.	Комунікативна емоція (4) – почуття вдячності, подяки	71,4
19.	Гностична емоція (6) – радість відкриття істини	70,0
.....
101.	Презирство	26,0

$\text{X}_{\text{ср.}}=56,9 \sigma=13,1$

Найбільші проєкції: радість і щастя та бажання викликати їх в оточуючих; бажання успіху в діяльності і схвалення оточуючими; комунікативні емоції: спілкування, обмін думками, відгук на почуття, вдячність людям, почуття поваги, занепокоєння за інших, почуття завершеної справи, любов і фізична насолода. Отже, старшокласниці здійснюють більш тісну комунікацію і позитивну емоційну експансію.

Найнижчі оцінки поєднують негативні переживання зі спільним змістом дистанціювання. Отже, загальний простір почуттів у дівчат старших класів поляризовано за критерієм «близькість і позитивність» – «дистанційність і негативність».

Факторний аналіз масиву оцінок інтенсивності почуттів в осіб жіночої статі виявив наступне:

Перший фактор – «Негативне переживання власної невідповідності соціальним стандартам і міжособистісним нормам» (6,7% загальної дисперсії). Проєкції жінок виявляють трагічність у сприйнятті такої невідповідності: сором, провина, горе, депресія, страждання, сум'яття, хвилювання, напруга, каяття, збудження, здивування, страх.

Проєкції «жага краси», «нестримне бажання подолати протиріччя власних суджень і привести все в систему» вказують на три головні напрями таких невідповідностей в старшокласниць: інтенсивна біологічно зумовлена потреба поверхневої привабливості («жага краси»); суперечливість думок внаслідок несумісності потоків бажань; упорядкування, систематизованість внутрішніх і зовнішніх об'єктів (порядок у речах).

Перша позиція фактору, що має більшість негативних емоцій і почуттів, визначає ключовий психологічний механізм функціонування і розвитку жінок через негативні переживання. Вони краще навчаються через поєднання вимог з негативним переживанням невідповідності, а позитивне навчання виникає як попереднє переживання страху можливої невідповідності. Специфіка психічного осіб жіночої статі – приблизно рівна активність обох півкуль мозку. Права півкуля містить центри виникнення негативних переживань і образні моделі бажаних еталонних форм поведінки. Отже, можливим механізмом першого фактору є тимчасове домінування правої півкулі, що викликає весь

спектр негативних емоцій при виявленні невідповідності соціальним чи іншим особисто значущим стандартам.

Другий фактор – *«Романтичне очікування незвичайного, доброго, світлого дива, прагнення невідомого, таємничого»* (6,3%). Романтичний характер конструкту «новизни» зумовлений віком старшокласниць і повною фізіологічною готовністю до вступу в шлюб. Очікування дива, незвичайного та іншого – це очікування активності осіб чоловічої статі, уваги, подарунків, нестандартної поведінки, що ініціює і виявляє його прив'язаність до неї.

У даному факторі значною мірою представлений естетичний аспект, що є критерієм відбору чоловіків, вишуканості взаємодії з ними і матеріально-економічних вимог до них: граційність, ліричність, краса, витонченість. Матеріально-економічне забезпечення естетичного аспекту в романтичних стосунках викликає орієнтацію на старших за віком осіб чоловічої статі, на фінансово забезпечених, що призводить до зниження інтересу до однолітків.

Біологічний сенс пошуку новизни полягає у пошуку істотно відмінного генетичного матеріалу для народження дітей. Отже, даний фактор є інструментом чутливості осіб жіночої статі для стратегічно більш вдалої біосоціальної самореалізації.

Третій фактор – *«Позитивне переживання завершеності діяльності»* (6,3%) – праксичні емоції: задоволення від завершеності справи, результативності дня; розслаблення після дії; бажання успіху справи, захопленість дією, любування результатом. Про соціальні мотиви говорять проєкції: бажання схвалення значущих осіб, бажання принести радість (через результат дії), прагнення визнання і пошани, підвищення у власних очах. Значний внесок у фактор мають естетичні переживання («жага краси», «насолада красою чогось»). Таким чином, діяльність жінок емоційно вмотивована статусними очікуваннями, естетичним характером дій і оточення, результативністю, матеріальними наслідками («приємне почуття від споглядання власних накопичень»), а також, частково, боротьбою за першість досягнення результату діяльності.

Четвертий фактор – *«Інтуїтивно-емоційне осягнення суті явищ у стані зміненого сприйняття»* (5,8%), про що свідчать проєкції: змінене сприйняття, відчуття тайни, зловісно таємничого, прагнення зрозуміти сутність явища і проникнути в нього, почуття ясності чи неясності думки (усвідомлюване розуміння інтуїтивного осягнення чогось). Отже, жінки практикують погляд на світ на емоційно-чуттєвому рівні без повної раціональної вербалізації отриманого нового знання – сприймають, але не інтерпретують (образні аналоги: «шосте чуття», «бачити серцем»).

П'ятий фактор – *«Почуття особистої важності, самолюбство, потреба стату-*

су і визнання» (5,1%). Проекції: потреба здобути визнання і пошану, потреба у самоствердженні, почуття гордості, приємне лоскотання самолюбства, почуття переваги, почуття скривдженого самолюбства, підвищення цінності власної особистості. Проекції «любов, «втіха» визначають біологічний і гендерний механізм потреби бути високо статусним в очах інших через активне демонстрування і захист особистої важливості. На біологічному рівні це забезпечує привабливість, а на соціальному – свободу від управління ззовні.

Почуття особистої важливості в жінок – основа образ, вимог і нескінченного маніпулювання іншими («прив'язаними») людьми. Отже, фактор виявляє психологічний механізм домінування жінок у стосунках, який протистоїть моделі чоловічого домінування через силу, а при пов'язаності (любов, шлюб, романтичні стосунки) гарантує жінці маніпулятивне досягнення бажань з високою ймовірністю.

Навіть за відсутності психологічного аналізу і коментарів наведений перелік назв з шостої і далі компонент має конструктивний потенціал для аналізу, урізноманітнення та вдосконалення: «Стан щастя і радості: щастя, радість, каяття, самоповага, гумористичність, інтерес, здивування, заспокоєння», від'ємна проекція – «депресія»; «Почуття позитивної прив'язаності до іншої особистості: почуття вдячності, подяки до іншого, симпатії, відданості, обожнювання, надійності, бажання глибокого спілкування (зміст і почуття), а також любов, втіха, бажання заслужити схвалення високостатусних осіб»; «Прагнення і радість від накопичення, надбання, купівлі, колекціонування: почуття високого і величного, жага краси, насолода красою чогось, почуття витонченого і граціозного, – це відображення конструкту «забезпечення привабливості» в жінок»; «Переживання хвилюючого драматизму: поетично-споглядальний стан, світлий сум і задумливість, м'якість, зворушеність. – сукупність ознак переходу в коливання між полюсами «хвилювання – медитативно-чутливий стан»; «Безтурботна насолода станом ліні, фізичними відчуттями, тілесним комфортом». До цього фактору відносяться також «бездумна збудженість» і «веселість»; «Переживання граничної мобілізації фізичних і розумових здібностей, потужного вольового та емоційного напруження: «наसолода небезпекою, ризиком», «жага гострих відчуттів», – демонструють жіночий конструкт «потреба в інтенсифікації почуттів»; «Гнів, ворожість, відраза, спортивна злість»; «Насолода небезпекою і ризиком: жага гострих відчуттів, потреба подолання небезпеки, інтерес до боротьби, спортивний азарт»; «Презирство, відраза»; «Почуття комічного»; «Переживання фізичних відчуттів, комфорту, рідного, близького у минулому»; «Незадоволене, образливе, напружене глузування»; «Почуття напруження від роботи»; «Заспокоєння: страх, відраза, втіха; та від'ємна: «турбота про іншого»; «Збудження через здивування»;

«Почуття здогадки, близькості рішення».

Аналіз спільності виявив максимальне насичення всіх факторів змістом таких показників: романтичні переживання незвичайного, невідомого (0,908); очікування доброго світлого чуда (0,896); прагнення надбати, купувати (0,896); гірко-приємне відчуття самотності (0,894); страждання (0,888); хвилюючий драматизм (0,886); гранична мобілізація сил (0,884); жага гострих відчуттів (0,882); любування результатом праці (0,878). Отже, спільності виявляють наскрізні чинники поведінкової реалізації конструктивних різних факторів з ключовим – загостреність, інтенсивність переживань емоцій і почуттів.

Аналіз рангованих середніх оцінок переживання емоцій і почуттів учнями чоловічої статі виявив істотний вплив фактору гендера (табл. 3).

Таблиця 3.

Переживання старшокласниками основних емоцій і почуттів

№ п/п	Емоції і почуття	Середнє	Стандартне відхилення
1.	Радість	79,6	22,9
2.	Практична емоція (1) – бажання досягти успіху у роботі	76,6	25,9
3.	Інтерес	74,3	20,2
4.	Гумористичність	74,1	25,8
5.	Гедоністична емоція (2) – насолода приємними фізичними відчуттями від їжі, тепла, сонця та ін..	73,3	26,8
6.	Гедоністична емоція (5) – прочуття веселості	71,4	25,7
7.	Практична емоція (6) – приємне задоволення, що діло зроблене, що день пройшов не дарма	70,9	28,0
8.	Комунікативна емоція (4) – почуття вдячності, подяки	68,4	23,8
9.	Практична емоція (4) – любування результатами власної праці, його продуктами	67,8	28,1
10.	Щастя	67,2	26,9
11.	Втіха	65,6	24,1
.....
101.	Депресія	19,9	23,3

Найбільша середня оцінка виходить за межі двох сигм, що вказує на дуже високочастотний стан радості в старшокласників, що зумовлене, насамперед, домінуванням лівої півкулі мозку, пов'язаної з позитивними емоціями. Проекції праксичних переживань: «бажання успіхів у роботі», «задоволення результатом», «любування результатом», «захопленість працею», – ознака високого рівня самомотивації чоловіків очікуванням результату особистої дії. Проекції: «інтерес», наступна за вагою – гедоністичні переживання: «насолада приємними фізичними відчуттями», «щастя», «втіха», «гумористичність», – прояви домінування позитивного стану в чоловіків; далі – комунікативні емоції вдячності, поваги, подяки, але не спілкування, як у жінок; наступні – естетичні: насолода красою і солодкість спогадів про минуле. Проявом тенденції чоловіків до боротьби є значні оцінки «самоповаги і почуття спортивного азарту».

Мінімальні значення в індикаторів: депресія, презирство, горе, відраза, сором, страждання, сум'яття, образа, страх, трагічність, ворожість, провина, каяття, драматизм, незадоволення.

Таким чином, старшокласники переважну частину часу функціонують у позитивному стані, цілеспрямовані на результат дії, схильні до конкуренції, мають знижену тенденцію хвилюватись при порушенні норм, правил і законів.

Факторний аналіз масиву оцінок учнями чоловічої статі частот переживань різних емоцій і почуттів виявив наступне:

Перший фактор – *«Прагматична, захоплена потреба успіху, результату і, на цій основі, міжособистісного статусу»* (8,4% загальної дисперсії). Проекції: «занепокоєність за долю інших, турбота за них», «відданість» і «надійність» – прояв альтруїстичного конструкту в мотивації діяльності чоловіків.

Другий фактор – *«Естетично-гедоністичне сприйняття і переживання іншої людини чи об'єктів»* (8,4%). Перша група проекцій: насолода красою когось чи чогось, жага краси, почуття милого, рідного, близького, почуття високого, насолода звуками, – естетичні складові переживання. Друга група проекцій: почуття веселості, насолода фізичним відчуттям, солодкість спогадів про минуле, насолода (солодкі лінощі) – гедоністичний аспект сприйняття естетичного, красивого. Третя група проекцій визначає чоловічий погляд на процес і результат романтичних і соціальних відносин: насолода фізичними почуттями, почуття граничної мобілізації духовних і фізичних сил. Приємна втома від досягнутого результату, що завершується насолодою (солодкі лінощі). Отже, особи чоловічої статі виключно точно в послідовності почуттів відобразили схему переживань чоловіків від романтичного пошуку краси до повної реалізації сексуальної стадії стосунків, що істотно відрізняється від жіночої моделі: подовження початкової

стадії романтичних стосунків, висування вимог, правил, ресурсної забезпеченості та тривалого узгодження поглядів на світ з майбутнім партнером у шлюбі.

Третій фактор – *«Зарозуміло-домінантне презирство і дистанціювання»* (7,6%) – типовий молодіжний спосіб встановлення стосунків у мікрогрупах. Це феномен відомий як «встановлення порядку клювання» у курчат [Вудкок]. Через декілька зіткнень, пропорційно силі нервової системи, інтелекту і досвіду, відбувається ієрархізація чоловічих мікрогруп, на вершині якої – особи, що можуть без ризику демонструвати зарозумілу поведінку (відраза, презирство, гнів, іронія, глузування). У нижній частині ієрархії мікрогрупи – особи, які не мають права виявляти активність. Дана модель упорядкування стада у дикій природі вдала і досягається через фізичне насилля. В людини агресія здійснюється вербально і пом'якшується організаційними моделями демократії, толерантності і співчуття. Отже, чоловіки досліджуваного віку виявили конструкт «досягнення ієрархічного домінування у групі», що важливо врахувати у педагогічній стратегії управління учнівським колективом.

Четвертий фактор – *«Мобілізуюче страждання через невідповідність соціальним і міжособистісним стандартам»* (6,0%) в чоловіків специфічно виявляється у загальній активації і готовності до боротьби (проекції «гранична мобілізація духовних і фізичних сил», «ворожість»). Проекції: страждання, каяття, сором, страх, провина, сум'яття, горе, – не завершуються депресіями, як в жінок, а стимулюють самозахист, усамітнення чи інші форми особистісного захисту, а також агресії як компенсації переживань. Чоловіки не квапляться приймати на віру правила і не здають свої позиції без аргументованого тиску; чоловіки швидко відповідають і забувають негативні переживання.

П'ятий фактор – *«Естетично-романтичні переживання»* (5,9%). Проекції: «ліричні переживання», «сум і задумливість», «хвилюючий драматизм», «зловісто-таємниче», «почуття самотності». Виникають при входженні чоловіка у стан участі і жалю.

Навіть за відсутності психологічного аналізу і коментарів наведений перелік назв з шостої і далі компонент (інтегральних стратегій) має конструктивний потенціал для аналізу: «Прагнення зрозуміти сутність явища»; «Прагнення новизни, таємничого, невідомого, гострих відчуттів»; «Переживання перемоги у боротьбі за почуття особистої важливості та міжособистісний статус: почуття гордості, переваги, самоповаги, лоскотання самолюбства, зростання у власних очах, прагнення визнання і пошани, самоствердження, слави»; «Спортивна злість і азарт з емоційно-вольовим перенапруженням і насолодою небезпекою і ризиком»; «Почуття симпатії, прихильності, обожнювання з бездумною збудженістю»; «Радість, викликана гумором: радість, почуття комічного, щас-

тя, втіха, гумористичність»; «Радісне збуджене почуття душевної м'якості, зворушеності»; «Почуття трагічного: заспокоєння, споглядання власних накопичень, солодкі спогади про минуле, насолода (солодкі лінощі), рідне, миле, близьке, безклопіття, безтурботність, – визначають малодоступне у цьому віці: спокій, безтурботність, солодкі лінощі неможливі через тиск обставин, школи, батьків, друзів тощо; матеріальна свобода обмежена через навчання; сексуальна реалізація – через відповідальність»; «Потреба накопичення, колекціонування, покупки, надбання»; «Депресія: занепокоєння за долю когось, втрата інтересу, зниження самоповаги, втома після діяльності і заспокоєння»; «Хвилювання через інтерес і збудження»; «Потреба у сприянні, захисті, заступництві інших: «бажання спілкуватися», «потреба у самоствердженні і славі»; «Здивування, напруга, тривожність»; «Любов: почуття надійності, гумористичність (інструмент підтримки позитивного стану у спілкуванні), жага краси, насолода звуками (можливо, голосом партнера, що виконує сигнальну функцію виклику почуття любові)»; «Вік»; «Потреба у тілесному і душевному комфорті: насолода фізичними відчуттями, насолода звуками (музика), нестримне бажання подолати протиріччя у власних судженнях, привести все у систему»; «Почуття напруження від роботи: любування результатом, активність, витончене, граціозне».

Аналіз комунальностей виявив у старшокласників наступні максимальні оцінки: почуття хвилюючого драматизму (0,947); почуття потужного вольового і емоційного напруження (0,945); поетично-споглядальний стан (0,940); любування результатами власної праці (0,936); радість у випадку збільшення власних накопичень (0,933); прагнення до усього незвичайного таємничого (0,930); провина (0,926); страждання (0,925).

Отже, в учнів старших класів чоловічої статі дуже розгалужена система наскрізних для всіх факторів з найбільшим акцентом на сильних почуттях, вольовому й емоційному напруженні і драматичності, що вказує на підвищений бар'єр емоційної активності (порівняно з жінками) для ініціювання діяльності.

Оцінка значущості відмінностей виявила глобальне переважання інтенсивності емоційно-чуттєвих переживань старшокласників жіночої статі. Так, серед 31-го випадку статистично значущих відмінностей лише у двох випадках більші середні оцінки в чоловіків: «спортивна злість» ($P < 0,05$), «почуття граничної фізичної мобілізації» ($P < 0,05$).

Аналіз статистичної значущості відмінностей переживання емоцій і почуттів старшокласниками різної статі виявив наступне: статистично значущі відмінності з переважанням середніх оцінок у старшокласниць ми поділили на такі групи: 1) *естетичні переживання*: ліричні переживання ($P < 0,001$); жага краси ($P < 0,01$); почуття хвилюючого драматизму ($P < 0,01$); почуття душевної м'якості і зворушеності ($P < 0,01$); почуття ви-

сокого, величного ($P < 0,05$); почуття витонченого, граційного ($P < 0,05$); 2) *альтруїстичні переживання*: почуття занепокоєння за долю когось, турбота по нього ($P < 0,001$); бажання приносити іншим людям радість і щастя ($P < 0,001$); почуття участі, жалю ($P < 0,001$); почуття відданості ($P < 0,01$); потреба у сприянні, допомозі, заступництві іншим людям ($P < 0,05$); 3) *переживання невідповідності*: депресія ($P < 0,001$); сором ($P < 0,001$); сум'яття ($P < 0,01$); страждання ($P < 0,01$); каяття ($P < 0,01$); страх ($P < 0,05$); провина ($P < 0,05$); горе ($P < 0,05$); тривожність ($P < 0,05$); трагічність ($P < 0,05$); образа ($P < 0,05$); 4) *комунікативні переживання*: бажання заслужити схвалення від близьких і шанованих людей ($P < 0,01$); бажання спілкуватися, ділитися думками, переживаннями, знайти відгук ($P < 0,01$); почуття симпатії, прихильності ($P < 0,01$); любов і щастя ($P < 0,01$); приємна бездумність, збудженість на вечірках, танцях тощо ($P < 0,01$); очікування незвичайного, доброго, світлого дива ($P < 0,05$). Таким чином, старшокласниці переважають учнів чоловічої статі, у першу чергу, в переживанні естетичних, альтруїстичних і комунікативних емоцій і почуттів.

Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновки, що емоційно-чуттєві стани учнів зумовлені базовими особистісними характеристиками, життєвою і міжособистісною ситуацією та системами проблем і труднощів особистості; перебування учнів у окремих емоційно-чуттєвих станах має певну ймовірність, відповідну вазі конгломератів емоцій і почуттів (за факторною моделлю); конфігурація і зміст емоційно-чуттєвих переживань має істотні гендерні відмінності, що призводить до недієвих окремих педагогічних впливів на представників різних статей; ключовим каналом ініціювання емоцій і почуттів в учнів виступають спеціальні алгоритмічні, пара лінгвістичні і оптико кінетичні сигнали вчителя; інтегративні емоційно-чуттєві стани є проявом в емоційній сфері латентних особистісних конструктів старшокласників, які зумовлюють виникнення, протікання і зниження різноманітних станів без участі свідомості, як автоматична реакція на комплексні сигнали педагога, що досягнуті внаслідок багатьох років взаємодії педагогів і учнів у соціальній ситуації школи; педагог виступає джерелом ініціювання спільного ситуативно-необхідного у навчально-виховному процесі стану учнів, як альтернатива спонтанному наслідуванню, розповсюдженню випадкових особистісних станів у межах класу; урізноманітнення, послаблення, посилення й ініціювання нових емоційно-чуттєвих станів в учнів важлива складова педагогічної майстерності, на основі якої можливе істотне посилення рівня креативності педагогічних взаємодій вчителів з учнями.

Список використаних джерел

1. Битинас В. П. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии / В. П. Битинас. – Вильнюс, 1971. – 347 с.
2. Браверман Э. М. Структурные методы обработки эмпирических данных / Э. М. Браверман, М. Б. Мучник. М., 1983. – 464 с.
3. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 400 с.
4. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М. : Просвещение, 1978. – С. 109–122.
5. Загальна психологія (курс лекцій). – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. – С. 250–276.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; під ред. Л. М. Проколієнко ; у упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. – К. : Рад. шк., 1989. – 609 с.
7. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности / В. М. Мельников, Л. Т. Ямпольский. – М., 1985. – 315 с.
8. Окунь Я. Факторный анализ / Я. Окунь ; пер. с польск. Г. З. Давидовича ; науч. ред. и авт. предисл. В. М. Жуковская. – М. : Статистика, 1974. – 200 с.
9. Харман Г. Современный факторный анализ / Г. Харман. – М., 1972. – 485 с.
10. Якобсон П. М. Изучение чувств у детей и подростков / П. М. Якобсон. – М. : Издательство АПН РСФСР, 1961. – 214 с.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2011 Voroniuk Iryna Vyacheslavivna Воронюк Ірина В'ячеславівна

Отримано: 23.10.2011

Відрецензовано: 06.11.2011

Опубліковано: 18.12.2011